

Széncinege – az év madara

A Magyar Madártani és Természetvédelmi Egyesület (MME) 1979-ben indította el „Az év madara” nevet viselő programját, amellyel egy-egy arra érdemes madárfaj megővésének és fennmaradásának szükségességére kívánja felhívni a figyelmet. Az alap gondolat többek között az volt, hogy egy-egy ritka vagy érzékeny madárfaj megőrzésére tett erőfeszítésekre hívják fel az – akár teljesen laikusnak tekinthető – közönség figyelmét. Hamar kiderült, hogy a ritkaságok iránti fogékonyság (tekintve, hogy parlagi sást vagy kerecsensólymot az átlagember véletlenszerűen láthat csak, és akkor sem valószínű, hogy be tudja azt azonosítani) nem volt túl nagy, ezért fordult a program a közismert fajok felé. Így volt már az év faja – elsőre talán kissé meghökkentő módon – a mezei veréb, a füstifecske vagy a fülemüle.

Az idei évben hasonló státuszú fajra, a mindenki által ismert széncinegére (*Parus major*) esett a választás (lásd a címlapon). Ez a széles elterjedésű faj Eurázsia nagy részén megtalálható. Igen alkalmazkodó, ezáltal a mérsékelt övi tölgyesektől a dél-ázsiai magrove-erdőkig az élőhelyek széles skáláját elfoglalja, de a lakott területektől sem ózdkodik. Közismertségét az is növeli, hogy a városi környezetben nem ritkán költ postaládákban, de a célzottan madaraknak kihelyezett mesterséges odúkat is leginkább ő foglalja el. Csőrfelepítése lehetővé teszi az évszakos táplálékváltást, így még csak el sem kell vonulnia, hiszen a nyári rovarérendről könnyen át tud állni a téli magevésre (míg a nálunk élő rovarvők a téli időszakban a mediterrán vidékekre húzódnak). Persze kivételek azért lehetnek: van több olyan hazánkban visszafogott széncinke, amelyet fiókaként tőlünk majd' 2000 km-re, Nyugat-Oroszországban gyűrizték.

Szintén a tudományos célú jelölések (illetve visszafogások) révén ismert az egyes vadon élő madárfajok legmagasabb életkora, amely madarunk esetében 7,5 év. Természetesen az átlagéletkor jóval ez alatt van, de e néhány év alatt is egy szülőpár évente kétszer költ és nevel fel fészekaljanként átlag tíz fiókat. A fiókaneveléskor könnyen megfigyelhető a cinegék serénykedése, türelmes megfigyelők adatai alapján tudhatjuk, hogy a nyári időszakban egy pár naponta átlag 360 alkalommal hord eleséget a fiókáknak!

A rovarélet csökkenésével párhuzamosan állnak át madaraink az egyéb táplálékra, így a leggyakoribb vendégnek számítanak a téli időszakban kihelyezett madáretetőkön, ahol legszívesebben a nagy zsírtartalmú táplálékot (olajos magvak, faggyú, szalonnabőr) fogyasztják. A cinegék kíváncsisága és helyzetfelismerése is legendásnak mondható. A madarak városi létező alkalmazkodásának (az urbanizációnak) iskolapéldája az az 1920-as években leírt jelenség, mely szerint a cinegék megdézsmálják az angol tejszállítók által reggelenként az ajtóik elé letett üvegekből – átszakítva annak vékony alumínium fedelét – a tej fölét. Alig egy évtized alatt ez a viselkedésforma általánossá vált az Egyesült Királyságban, de megjelent a kontinens észak-nyugati országaiban is. Külön érdekesség, hogy a német megszállás alatt Hollandiában majd' egy évtizedre megszűnt a tejkiszállítás, s bár az említettek szerint a cinegék átlagéletkora jóval ez alatt van, amikor újra megjelentek a tejesüvegek a holland ajtóik előtt, a cinegék „ott folytatták, ahol abbahagyták”.

Széncinege.
Kókay Szabolcs akvarellje

A fentiekben leírtak alapján látható, hogy a széncinege sikeres fajnak állítható be, amelyet nehéz „zavarba hozni”. Ugyanakkor pont egy ilyen példán keresztül lehet bemutatni, hogy az élőhelyek és fajok eltűnése nem pusztán tudományos probléma. Napjainkra a természetes élőhelyek átalakítása, életközösségeik változatosságának csökkenése olyan mértékert ért el, hogy már nem csak a biológusok, ökológusok és a zöld szervezetek, de a kérdéssel nem foglalkozó lakosság egyre szélesebb rétegei is érzik ennek negatív hatásait.

Ma már a fajok eltűnése, a táj kiüresedése közvetlen, negatív hatásokat gyakorol a gazdaságra, a lakosság életszínvonalára, a nemzeti, kontinentális és bolygó szintű kereskedelemre, élelmiszerellátásra – azaz a társadalom szövetének egészére. Ezt továbbgondolva arra kell jutnunk, hogy a környezet és a természet védelmét nem tekinthetjük továbbra is kizárólag állami feladatnak, hanem magunknak is kell tennünk ez ügyben! Az egyes embereknek, a családoknak, a helyi közösségeknek egyre nagyobb szerepe van a környezet- és természetvédelemben. Fontos, hogy ez tudatosodjon bennünk, illetve váljék világgosszá a döntéshozók számára is.

Az MME épp ezért választotta a 2011-es év madarának a széncinegét, mert ennek a gyakori madárnak a megmaradásában, állományának megőrzésében rendkívül nagy szerepe van a lakoságnak. A sok ezer kihelyezett mesterséges odú, a sok tízezer téli madáretető – nemcsak a vidéki, kertvárosi és agrárterületeken, de akár a lakótelepeken is – mind-mind hozzájárul ahhoz, hogy a széncinege ilyen sikeres tud lenni. Ezzel a példával erőt és hitet szeretnénk adni mindenkinek, bemutatva, hogy ha mindenki minden nap belerakja a maga hozzájárulását környezetünk védelmébe, akkor és csak akkor van esély megőrizni, megvédeni azt, amink van!

Orbán Zoltán – Selmeczi Kovács Ádám

Vértesszőlős példája

A honismereti mozgalom csak gazdagodhat pártfogókban, ismeretekben, eseményekben és feladatokban, ha a régészetnek több figyelmet szentel. Ugyanis a régészet és a magyarságtudat erősítésére hivatott néprajz rokontudomány, amint Móra Ferenc állította: „A régészet megkövesedett néprajz, a néprajz élő régészet”.¹ Akikkel a régészek kapcsolatba kerülnek (hivatalos szervek, települések vezetői és lakosai, az érintett ingatlanok tulajdonosai), különböző módon értékelik a régészetet. A csak gazdasági szempontokat szem előtt tartók, a múlt iránt érdektelenek meggyőzése reménytelen vállalkozás. Azt azonban mindenképpen el kell érni, ha nem is becsülik, de legalább kimélik régészeti értékeinket. Törekednünk kell, hogy a média (olykor a tudományos ismeretterjesztés is) tájékozott legyen, hogy jól tudjon tájékoztatni: hol húzódnak a régmúlt eseményeket kutató társtudományok időbeli és tematikus határai, mi a dolga pl. a régésznek, mit, mikor, miért és hogyan csinál? Ha valami régit kiásnak, a feltárás módszere még nem feltétlenül jelenti azt, hogy az előkerült lelet a régészet hatáskörébe tartozik (pl. dinoszauruszokat, a bükkábrányi fatörzseket vagy a rudabányai hominoidákat is feltárják, de nem a régészek foglalkoznak velük.)

Többen vannak azonban, akik értékelik szűkebb környezetük közeli vagy távoli múltját. Még az olyan távolit is, amelynek tanúi egy előző földtörténeti időszakból maradtak az érdeklődő és értő utódokra. Az összes régészeti korszak közül legkevésbé mutatók éppen ezek, az ősköri településekről előkerült tárgyak. A kisse egyhangú (kő, legfeljebb csont-agyar-agancs) leletanyagot az időben messzeség szépíti meg, teszi izgalmassá. Az ősemberek életének, mindennapjainak rekonstrukciója ezért minden szakember számára nagy kihívás.

A paleolit lelőhelyeket megbecsülő közösségekről álljon itt két példaértékű esemény 2010-ből: Lovas község (Veszprém megye) előző polgármestere, *Kemenes Dénes* és a település lakossága olyan büszke a település határában feltárt késő-jégkori festékbányára, hogy *Kovácsné Kasza Katalin* közreműködésével állandó kiállítást rendezett be a faluház pincéjében. A lelőhely jelentőségét az előkerült leletek másolatai, festékminták, magyarázó szövegek, a korszak eseményeit magyarázó poszterek mutatják be. A 2010. évi falunapokra, a kiállítás április 17-i megnyitójára gyermekrajz-versenyt szerveztek, előadókat hívtak meg, bemutatták a lelőhelyet, ami ma egy nagykiterjedésű, szabálytalan alaprajzú, növényzettel részben benőtt bányaudvar. Az ősköri bányagödöröknek már nyoma sincs, azt sem tudjuk, eredetileg hány helyen termelték ki a vörös festéket. A kiállításra és a helyszínre látogatók emlékezhetnek a 11 ezer évvel ezelőt itt dolgozó az egész hajdani közösség által nagyra becsült mesteremberek munkájára.

A másik példa Vértesszőlős, 2010. augusztus 20-a. Az ünnepség *Vértés László* posztumusz díszpolgárrá avatása és a *Vértés László Emlékpark* felavatása köré szerveződött. A folyamat, amelyet ez a nap betetőzött, 1962-ben kezdődött. Akkor találták meg az őslénytani gyűjtőhelyként már évtizedek óta is-

¹ *Móra Ferenc: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorláskori és korai magyar leletekhez. Ethnographia XLIII. 1932. 54–69.*

mert kőbányában az első, ember készítette eszközöket. 1963-tól 1968-ig, az ásatásvezető Vértess László haláláig tartó feltárások olyan lelőhellyel ajándékozták meg az őskőkorkutatást és a közösséget, amely nemzetközi hírnévre emelte a feltárót és a községet egyaránt. A lelőhely törvényben szabályozott megvédésének folyamata már az ásatások idején megkezdődött, régészeti és természeti védelmet kapott a bánya. A kőkitermelés hamarosan megszűnt és a védett terület kezelési jogát a Magyar Nemzeti Múzeum kapta meg.

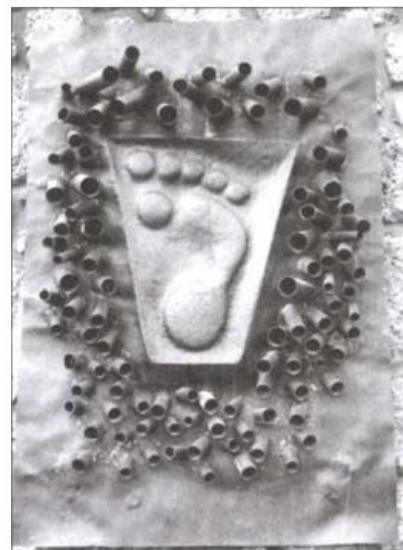
Vértess László már 1965-ben nagy elhatározásra jutott: bemutatóhelyet épít a lelőhelyre, hogy a leg-hitelesebben, helyben mutassa be az ősemberi telep kultúrtörténeti értékeit. A kevésbé látványos leletek közérthető és tetszetős bemutatása éppúgy, mint az ismeretek befokodása erőfeszítéseket kíván rendezőtől, látogatótól egyaránt. Vértess László eredeti célkitűzés kettős volt. Egyrészt „kihelyezett”, rendhagyó történelemórák keretében a tanulók helyben ismerkedjenek meg az emberré válás folyamatának egy fontos állomásával, ennek érdekében kívánta megszervezni, hogy a megye minden olyan osztálya legalább egyszer eljusson Vértesszőlőre, akiknek tantervébe illeszthető a téma. Másrészt a szakemberek számára lehetőséget biztosítani a leletek, a leleteket befoglaló üledékek, a mésztufa-lerakódás folyamatának helyszíni tanulmányozására. A múzeum 44 éves történetének tapasztalatai alapján csak az első célkitűzés valósult meg kis részben.

A vértesszőlősiek megbarátkoztak a lelőhellyel. Az ásatás öt éve alatt az évente több hónapig tartó munka és a stáb már hozzátartozott a falu életéhez. Később a bemutatóhely pedig a látogatók ezreit vonzotta. A faluban egyre szaporodtak a „Samu”-k, a vértesszőlősi legfontosabb lelet, a Sámuelnek keresztelt előemberi tarkócsont után: a falutévé, egy vállalkozás (Samu-tours) és vegyesbolt viseli az előember becenevét, de van Samufalvi óvoda és bölcsőde is. A bemutatóhelyet a falu felé a Vértess László utca határolja, és az 1-es autópályáról (Valusek utca) a Múzeum utca vezet fel.

Egy ásatás szakmai publikáció megjelenésével zárul. A vértesszőlősi ásatáson előkerült természettudományos, antropológiai és régészeti leleteket feldolgozó monográfia megjelenésére sokat kellett várni. A 23 fős nemzetközi szerzőgárda koordinálása nem volt könnyű feladat. Az 1990-ben megjelent monográfia tudományos értékeit Akadémiai nivódíjjal ismerték el.² A lelőhely szakmai karrierjével párhuzamosan a község és a lelőhely kapcsolatának a következők voltak a fontosabb állomásai.

1994: Címert terveznek a falunak az előember rekonstruált fejének képével.

1996. augusztus 18–20.: A millectenáriumi rendezvények keretében „Sámuel és testvérei” címmel Vida István polgármester találkozózt szervezett. Kassáról, Komáromból és Izsáról jöttek vendégek. Ám az események nem mindig örömteliek. A bemutatóhely sem került el a nyilvános helyek sorsát. Alig

Amikor még megvolt Z.Gács György lemezdomborítása a bemutatóhely falán

múlt el év, hogy apró kártevések (in situ dobozának feltörése, csatornatető leszakítása, grafitfűzés, üvegpalackok bedobálása) ne történnek volna. Időrendben ide tartozik a „legnehezebb” eset: Z. Gács György majd három négyzetméteres vörösréz domborművének lefűrészelése, mely vélhetően színesfém-hulladékként végezte. A tetteseket nem találták meg. Az alkotó és a műtárgy emlékére itt a fénykép.

2001. április 1.: A Múzeumok Tavasza programsorozat mottója egyezett a vértesszőlősi bemutatóhely 45 évvel ezelőtt megfogalmazott célkitűzéseivel: a régészeti értékek megőrzése, bemutatása, aktív (interaktív) és eredményes kapcsolattartás a látogatókkal. Kiváló alkalom volt, hogy a Múzeumok Tavasza Vértesszőlőről induljon. Az év folyamán a jogutód nélkül megszűnt kőbányák rekultivációjára kiírt pályázaton megnyertük a bányaudvar bekerítésének költségeit. A végrehajtás azonban nem nevezhető sem sikeresnek, sem esztétikusnak, sem tartósnak.

2004-ben és 2006-ban az Önkormányzat pályázatot adott be az INTERREG III. Közösségi Kezdeményezés Programra és a Norvég Alaphoz. Cél: a bemutatóhely építészeti bővítése. A bővítőműben új tematikus kiállítás, közösségi terek, előadóterem, kutatószobák kaptak volna helyet. A terveket a NARMER Építészeti Stúdió készítette, az

² Kretzoi, M.–Dobosi, F. T.(eds.): Vértesszőlős, Site, Man and Culture. Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.

előzetes, több változós szakmai forgatókönyvet a Nemzeti Múzeum régészei állították össze a tatai és tatabányai kollegák segítségével. Mindkét pályázat sikertelen volt.

2008: Nagy Sándor, az új polgármester nem adja fel. A Vértesszőlősi Hirmondóból arról értesülünk, hogy az Önkormányzat ötmillió forintot különített el a bemutatóhely tervezett fejlesztésére beadandó újabb pályázat önrészeként. Ugyanitt Hajba Tamás, az Összefogás Szőlősert Egyesület elnöke adakozásra buzdít az Előember-emlékhely megvalósítása és Illyés Antal szobrász nyertes pályaműve, egy szakácát markoló kéz, felállításának költségeire.

2009: A sok szép és jó esemény után ismét egy kellemetlen epizód: februárban nagy sajtóvisszhangot kapott a múzeumi betörés. Utólag úgy tűnik, a sajnálatos eseményt nem sikerült mindenki megelégedésére levezényelni. A sajtó „megsemmisült Sámuel” (nem semmisült meg, szerencsére) és a „másolatokat taposott össze” (nem másolatokat taposott össze, sajnós) két véglet között számtalan megfogalmazásából egy valami bizonyosan kiderült: a régészeti leletek eszmei és pénzületi értékének megállapításában nincs egyetértés, nincsenek irányelvek. Ha az ellopott-megrongált leleteknek nincs konkrét forint értéke, a nyomozás tanácstalan és a büntetés rendszerint elnéző. Mert mi is pl. a vértesszőlősi tarkócsont értéke forintban? A feltáráshoz szánt összeg 1/8890-ed része? (ennyi eszköz került elő, a szilánkokról, állatcsontokról, jelenségekről nem is beszélve!) Kiállításokra kötött biztosítás összege vagy külföldi aukciókon elért árak? Ki illetékes és milyen paraméterek alapján, hogy egy régészeti tárgy eszmei értékét megállapítsa? És mi a garancia, hogy akármekkora biztosítási összeg megkapása esetén még egyszer, még egy ilyen régészeti környezetben, még egy ilyen tarkócsontot találunk? Összességében: minden 350–400 ezer (!) vagy akárhány éves régészeti lelet egyedi, pótolhatatlan. Ennek az érthetetlen, teljesen haszontalan, gyerekes betörésnek a nyomaikat is megpróbáltuk rendbe hozni.

2010. augusztus 20.: A hagyományosan jó hangulatú, programokban gazdag nap a bemutatóhely köré szerveződött. Az önkormányzat Vértés Lászlónak posztumusz *Vértesszőlős diszpolgára* címet adományozott. Az erről szóló okirat átadására augusztus 20-án került sor, átvételére megkeresték és meghívták Vértés László Izraelben élő fiát, ifj. Vértés Lászlót, aki nagy örömmel érkezett meg egyik lányával. A közös ebéden és az ünnepségsorozaton alkalma volt találkozni azokkal a régi kollegákkal, akik közül néhányan – sajnós, már elenyészően kevesen – még személyesen ismerték idősebb Vértés Lászlót, vagy az ő munkatársai voltak a Nemzeti Múzeumban és a Földtani Intézetben. Az önkormányzatnál a vendégeket megajándékozták Vértés Lászlónak a könyvforgalomból régóta hiányzó munkája, a *Kavics ösvény* reprint kiadásával.³ Az anyagi keretet LEADER pályázat biztosította. A könyv az ásatások és a kutatáshoz, a lelőhely anyagának feldolgozásához kapcsolódó külföldi utak krónikája Vértés László ironikus, szórakoztató, ám hiteles megfogalmazásában.

A 2010-ben felállított Vértés László emléktábla

A templomban megnéztük a szőlősi mésztufából épített ol-tárt, majd a szlovák tájház kiállítását. Gratuláltunk a faluban meghirdetett versenyek győzteseinek. Késő délután a bemutatóhelyhez felvezető út kanyarulatában emléktáblát avattunk, s a parkot is Vértés Lászlóról nevezték el. Így az eddig „címtelen” bemutatóhelynek is hivatalos címe lett: *Vértesszőlős, Vértés László park 1.* (Kísért a névazonosság, kit kiről neveztek el? A két „Vértés” a falu és a régész csak 1962-ben találkozott, mindketten több, önálló névhasználattal leélt évtized után!)

A meghirdetett program utáni ráadásaként az általános iskola diákjaiban gyönyörködtünk, akik dramatikus játék keretében a nagy lelet előkerülését elevenítették fel. Az augusztus 20-i ünnepség utolsó eseménye az öszre meghirdetett „Kavicsösvény” túra, ami talán a tatabányai természetjárók által hosszú éveken át Sámuel emblémával megszervezett teljesítmény-túrák felelevenítésének kísérlete lehet. A falu szeretettel, a tudományos értékek elkötelezett tiszteletével emlékezett meg arról a tudósról, akinek nemzetközi hírnevét köszönheti. A Magyar Nemzeti Múzeum, a bemutatóhely fenntartója a további jó együttműködés reményében köszönti Vértesszőlőst!

T. Dobosi Viola

³ Vértés László: *Kavics ösvény*. Bp., 1968.

Mondák és dalok útján

Ezzel a névvel avatták fel a közelmúltban Zsámbokon azt a *Honismereti tanösvényt*, amely 13 állomáshelyen ismerteti azokat az egykori látnivalókat – korabeli fotókkal illusztrálva – amelyek az idők folyamán sajnos elenyésztek. Magyar sors, hogy mi bizony gyakran már csak a romokat tudjuk megmutatni az érdeklődő utódoknak. De ez az értékmérés talán még inkább elismerésre méltó. A tanösvény a falu szélén a bronzkori földvár ismertetésével kezdődik, ahol az aszói régészek feltárták a Hajta patak mentén álló erődített település maradványait. A földvár dombja alatti széles, moesaras réten folydogáló Hajta vize hajtotta az ide épített vízimalmokat, amelyek a középkor óta öröklék a lakosság terményeit – egészen a XX. század közepén megvalósult vízrendezési munkálatokig.

A község díszei, a *Beniczky kastélyok* is a XX. században pusztultak el. A turai-szentlászlói út szegletében álló „felső kastélyban” 1849-ben még Paskievics herceg is beszállásolt; valamint itt fogadta jeles irodalmár ismerőseit a ház úrnője, korának híres írónője, Beniczkyne Bajza Lenke. Az „alsó kastélyban” – az Almási út mentén – lakott a család másik ága. Ezt az épületet Lechner Ödön tervei alapján akarták bővíteni, szépiteni, de a háborús évszázad meggátolta a terveket, és a szovjet szükségkórház kiköltözése után a kastély az „építőanyag-igény” áldozata lett. Egykori gondozott parkja helyén új falurész épült, és csupán a bejárat kövhídjának egy része maradt meg – a közkedvelt dallal: „A zsámboki dobogós kövhídnál...” A község harmadik „úrilaka”, Bíró Zsigmond kastélya szerencsére túlélte a háborút, és ma a József Attila Művelődési Ház működik benne. Ennek a kertjében egy nagy szabadi-dős parkot is kialakítottak. Itt az udvaron tartják évente a híres „Lecsót a keceléből” nevű kétnapos fesztivált, amelynek során a lecsófőzés mellett terménybemutatók, honismereti rendezvények, templomi hangversenyek, a helyi és a környékbeli népi együttesek fellépései színesítik a programot.

A tanösvény egyik állomáshelye

A falu épen maradt ékessége a hatalmas méretű *barokk templom*, amely a törökkori kis kápolna falaira épült. A környék felett trónoló templom méreteit, baldachinos oltárát, pompás felszerelését az magyarázza, hogy a Beniczkyek gondos kegyurasága alatt alesperesi központ volt a zsámboki plébánia, amelyhez nyolc környékbeli falu tartozott. Napjainkban viszont az istenszolgák hiánya miatt sem önálló papja, sem kántora nincs a falunak. A templom melletti *Hősök kertjében* – a régi temetőben – vannak az 1849-es és 1945-ös katonai síremlékek.

Az egykori községi kocsmából kialakított és többször bővített Bajza Lenke Általános Iskolát legutóbb 40 millió forintos felújítás során korszerűsítették. Az intézmény évek óta sikeresen vesz részt a Comenius-programban. Ennek keretében a zsámboki gyerekek tanáraikkal együtt eljutottak több EU-országba, amelyek zászlói az aulában láthatóak.

A községbe látogatók kedvelt programja az alapító *Kókai Margit* nevét viselő *tájház* megtekintése, ahol színpompás palóc népviseletekben gyönyörködhetnek. A községháza és előtte az egykori piactér helyén létesített parkban áll a XIX. század eleji *Szentháromság szobor*, a *Millenniumi emlékkő* és az un. *Függetlenségi emléktábla*, amely a községháza falán arról tudósít, hogy Zsámbok 1986-ban népszavazással elsőként nyerte vissza közigazgatási önállóságát. (Erre évente a Falunapon emlékeznek.) Több tábla hívja fel a figyelmet a fennmaradt díszes *deszkaoromzatokra*, az új *székelykapura*, az egykori *olajütő-üzemre* és a *szürkemarkha gazdaságra*. Sok emlék látható a *temető* kertben is: 1849-es huszársír, az I. és II. világháborús áldozatok emlékoszlopa, a Bíró-Jencs család kápolnája, több itt szolgált pap és tanító síremléke.

Érdeemes hát végigjárni, elolvasni, megnézni a népművészeti kivitelű múltidéző emléktáblákat. Köszönet illeti az önkormányzat vezetőit és mindazokat, akik segítettek megvalósítani ezt a nagyszerű ötletet, amely talán követésre buzdít másokat is.

Tóth József

Húszéves a makói Honismereti Kör

Azon a szép őszi délutánon, 1988. november 17-én úgy tizenöten-húszan nyugdíjasok, vagy nyugdíj közelében lévők, a helytörténetet szeretők és pártolók gyülekeztünk a városi Népfront helyiségében az-
zal a szándékkal, hogy szervezetet, kört alakítsunk. A nemes ügy előkészítője és fő mozgatója *Forgó István* nyugdíjas tanácselnök volt, aki az eltelt két évtized során nagy szakértelemmel és aktivitással vezette munkánkat. Az időpont kedvezőnek ígérkezett az elindulásra, a politikamentes civil szerveződésre. A Honismereti Kör megalakulásakor gondolni kellett az előzményekre, mert korában is működtek városunkban történészek, segítő lokálpatrióták, akik fáradoztak a múlt feltárásán. Szervezetet hoztak létre, kiadványokat jelentettek meg. Említenem kell az 1947–52-ig működő József Attila Irodalmi és Történelmi Társaságot, majd a Juhász Gyula Irodalmi Kört, amely 1959-ben alakult meg mint helytörténeti fórum, 1983-ban újraindult.

A Kör életének fontos eleme a *Honismereti Híradó*, a nyilvános szereplés fóruma. Első száma 1989. március 20-án látott napvilágot. Azóta húsz évfolyamban 29 lapszám jelent meg, borítóján a jellegzetes emblémával: egy lombos fa szétágazó gyökereivel kinyitott könyvből táplálkozik. A lap körül szinte egy kis alkotóműhely szerveződött, változatos témák kerültek nyomtatásba. Évtizedek alatt az olvasótábor is kialakult.

A kiadvány témáiból kitűnik, hogy lakókörnyezetünket igyeckszünk megismerni és megismertetni másokkal. Részt veszünk a hagyományok feltárásában, bemutatásában is. A hazaszeretet, a táj és a város iránti tisztelet köt össze bennünket. Az eltelt évek során összetartó, egy nyelven beszélő közösséggé formálódtunk elnökünk vezetésével, aki kezdetről szerkesztette a Honismereti Híradót. Minden számában írással jelentkezett, emlékezetének mély kútjából mindig merített új témát. Írt a madarakról, fákról, a marosi ártér erdőiről. Az ő rovata volt a várost érintő évfordulók közreadása, ezt könyv alakban is megjelentette *Makó város történeti kronológiája* címen. Kimagasló személyiségekről is megemlékezett, így Széchenyi Istvánról és Justh Gyuláról. Erdei Ferencről a Híradó több számában is írt.

Forgó István vezette a jó hangulatú összejöveteleinket a kör élet fontos részét. Havonta egyszer találkoztunk az utolsó hét csütörtökön, még nyáron sem szüneteltünk. Ezeken a Híradóban megjelent program szerint a kijelölt előadó valamely helytörténeti témából beszámolót tartott, amit hozzászólások követtek. Utána szó esett a kiadvány előkészületéről, majd kötetlen beszélgetés folyt estébe nyúlóan. Decemberben mindig évbúcsúztatót tartottunk, amelyen a családtagok is megjelentek. Pista bátyánk az utóbbi időben említette, hogy egészsége nincs rendben, de nem panaszkodott. Változatlan szorgalommal gyűjtötte a kéziratot, szerkesztett és irogatott. Azonban a gyilkos kór legyőzte, 2009 júliusában elhunyt. Július 30-án megemlékező gyászösszejövetelt tartottunk. A további vezetést korelnökünk, Szabó Jenő alapító tagunk vállalta.

A Híradóban közölt írások, tanulmányok kellőképpen mutatják az érdeklődési területeket és a Honismereti Kör munkáját. Mindig akadt elég téma, így a kiadványunk évi két alkalommal folyamatosan megjelenhetett. Szabó Jenő szűkebb hazája, a Vertán-telep történetével és néprajzával, szokásaival és a gyermekek játékaival foglalkozik írásaiban. A villanyvilágítás bevezetésének történetét folytatásokban közölte. Könyv alakban megjelent munkái: *A cigányzenészek albuma*, *A makói színészek egy csokorban*, és *A makói fotografálás története*. Másik munkás tagunk, Rácz Sándor Földeák szülőtte, néprajzkutatónak vallja magát, több község tájszótárát jelentette meg. A néprajzi pályázatokon eredményesen szerepelt. Közéleti tevékenységében a vakok és gyengénlátók klubjának vezetője, munkájáért Luis Braille díjat kapott. Siket István László kedvelt témája a mesterségek leírása. *Szabók a ruhakészítés mesterei* című dolgozatával néprajzi pályázaton szerepelt. A vándorlegények és tanoncok élete is érdeklő. Nagyobb lélegzetű munkája a *Szegedi utca és a Fötér története*. A görög katolikus iskoláról szóló leírása könyv alakban jelent meg. Sipos István *Makói szilánkok* címen a régi népeletről foglalkozik. Értékes könyv- és néprajzi gyűjteményének tárgyaival több kiállításon szerepelt. Rakonczai János Földeákon élő kőművesmester sokat fáradozott községe műemlékeinek megmentésén. Egy alkalommal vendégei voltunk, amikor megmutatta az általa felújított temetőkápolnát és a stációkat. Pályázati támogatásból a Návay-család síremlékét is rendbe tetette, a falu szélén pedig a pusztulástól mentette meg a Mária kegyhelyet. Vass József körünknek is tagja, egyben az Óföldeáki Hagyományörző Klub vezetője, a Magyar Kultúra Lovagja, Kós Károly díjas helytörténész. Meghívására a községi kör rendezvényeit rendszeresen látogatjuk. Lakóhelyének és a Návay-családnak lelkes kutatója. Erdélyi Béla kiszombori születésű építész technikus, tanulmányt írt faluja népi építészetéről. Fafaragásai, citerái kiállításon szerepeltek. Baranyí Imre termékeny verselőnk, aki a verseivel a gondokon akar enyhíteni. Lengyel Rudolf banktisztviselő az 1970-es árvízi kitelepítéssel foglalkozik, *Kolozsvári emlékeim* című munkájában szülővárosát és családját mutatta be. Zsikai István a város egyetlen antikváriumának tulajdonosa, hobbija a vadászat. Írásaiban a természet leírásával, az állatok életével foglalkozik. Csorba Ferencet, az

egykori híres Makói Gépgyár lakosát üzemének története foglalkoztatja. Bogdán Károly körünk fotósa, videó-összeállításai külön műsort jelentettek.

Körünk életét színesítik a kirándulások. Már a meginduláskor elhatároztuk, hogy minden évben a programba beépítünk egy napot, amikor valamelyik községbe látogatást teszünk. Ezt sikerült megvalósítani, a közeli kistájait, műemlékeit végigszemléltük. Nem kellett külön kísérő, minden településen találkoztunk lokálpatriótákkal, akik szívesen bemutatták helységük értékeit. Kezdtük a kis Bökény faluval, amely házsorával a marosi töltés aljában fekszik. Egy idős falulakó kalauzolt bennünket a szinte érintetlen ártéri erdőben, amelynek vízpartján ritka vízimadarakat láthattunk. Ezt követően a soknemzetiségű Magyarcsanak négy templomával szolgált néznievalót. Más alkalommal a határátkelőn keresztül a szomszédos Ócsanak Szent Gellért templomát csodáltuk meg. Eljutottunk Nagyszentmiklósig, ahol a Nékő-házban a település két neves szülőte, Bartók Béla és Révai Miklós emlékeit látogattuk meg, majd Bartók szobrát meg is koszorúztuk. A Maros partján, Kiszomborban folytattuk a szemlélődést helyi születésű klubtársunk segítségével, a Rónay magtárban kialakított helytörténeti gyűjteményben. Csanádpalotán lelkes helytörténészekkel találkoztunk, akik bemutatták az Asztalos P. Kálmán tájházában rendezett kiállítást, azután megkoszorúztuk Kelemen László, az első magyar színigazgató sír-emlékét.

Az eltelt két évtized alatt sokan eltávoztak az élők sorából, kegyelettel emlékezek rájuk. Szabó Jenő barátommal ketten maradtunk alapító tagok. Új belépőkkel feltöltődik a létszám, azonban így is magas az átlagéletkor, a fiatalítás tehát fontos feladat. A helyi gimnázium Helytörténeti Körével az eddigi kapcsolat Pál Lászlóné tanárnő vezetésével ez év nyaratól szorosabbá vált. A hó végi szokásos találkozást közösen rendeztük, amelyen már a tanulók is szerepeltek. A Híradóban a fiatal kutatók arra érdemes írásai is megjelennek. Óföldrőkeken a fiatalokkal együtt voltunk a Kultúra Napja alkalmából rendezett nyílt napon. Helyben megtekintettük a Sportmúzeumot és a Református Egyház állandó kiállítását. Időnként rendezvényekkel kapcsolódunk a Megyei Honismereti Egyesülethez. A Levéltári Napok előadásait a diákok is hallgatták. Az éves program közösen készül. A Híradó szerkesztését Pál Lászlóné vállalta. Ezek után bizhatunk Honismereti Körünk megújulásában.

Siket István László

90 éves Laki Ida festőművész

Jászkáköhalmán¹ 1921. január 10-én Laki Mátyás és Lukácsi Erzsébet kicsi házában felsírt egy kisbaba. A szülők annál inkább örültek a jövevénynek, mert fiúk már voltak többen is, s most Ida Erzsébet személyében a hucigát is meghozta a gölya. A nagypapa a közeli Alattyánból származott, az édesapa viszont már Adácsról jött, hogy beházasodjon az egyik tősgyökeres Lukácsi családba.

Laki Mátyás Budapesten talált munkát, így hamarosan a család is felköltözött a fővárosba. Iskolái nagy részét itt végezte a leendő művész, aki 10 éves volt ekkor, a falusi gyerekkor azonban haláláig meghatározó maradt számára. Nemesak azért, mert népes család maradt itthon: nagynénik, nagybácsik; így volt hová jönni, hanem azért is, mert házukat nem adták el, hanem bérbe adták. *„Életem első tíz évét töltöttem Jákóhalmán – mondja budai lakásán Lukácsi Pál jákóhalmi újságírónak –, de rokonságom révén később is sűrűn hazajártam... Igényes falu volt Jákóhalma... az emberek nyitottak, felvilágosultak voltak. Az igényességre iránti ragaszkodásomat bizonyosan onnan hoztam.”*²

Később a szülőfalu nem sokat tudott a művésznőről, aki férjhez ment Székely Lajoshoz és 1953-ra elvégezte a Képzőművészeti Főiskolát, ahol Kmetty János, Pór Bertalan és Barcsay Jenő volt a mestere, majd fia született. Az 1960-as évek közepén megjelent négykötetes művészeti lexikonba községünk szülőte is bekelekerült.³ A helyi népművelésben érdekelték – a könyvtár, a művelődési ház, a honismereti szakkör, a községi tanács – összefogásával megszületett az első bemutatkozó kiállítás az akkor nemrégiben elkészült honismereti kiállító-teremben. Ugyanis mindannyiunk számára egyértelmű volt, hogy a honismeretbe minden beletartozik, ami a községhez kötődik. Akkor már magam is két éve tagja voltam a szakkörnek és én voltam a művelődési ház igazgatója.

¹ Ebben az időben, 1902 és 1928 között Jákóhalma volt a község hivatalos neve, arra való hivatkozással, hogy nincs másik Jákóhalma az országban, így nincs szükség a Jász megkülönböztető jelzőre. A jákóhalmiak azonban másként gondolták, így 26 év múltán „visszaperelték” a jász előnevet.

² Szolnok megyei Néplap, 1988. okt. 1.

³ Zádor Anna – Genthon István: Művészeti Lexikon. Akadémiai Kiadó, Bp., 1965.

Az 1968-as bemutatkozás fényesen sikerült, az ezer látogatót maga a művész nő kalauzolta; se vége, se hossza nem volt a visszaemlékezéseknek. A rajzolni tudást pedig azon mérték le a látogatók, hogy a Lacika beteg című képen a művész nő édesanyja volt látható, amint mesélt az unokájának. – Szakasztott Örzi néni! – csapták össze a kezüket meglepetten. Ekkor került kapcsolatba Egri Mária művészettörténéssel: „*A tehetséges fiatal művész »hazai« bemutatkozását örömmel üdvözöljük, s reméljük Jászfákóhalma örvendetes kezdeményezése jó például szolgál*” – írta róla a szolnoki szakember, akivel napjainkig kapcsolatban áll.⁴

Ezután már élőbbé vált a kapcsolat a szülőfalual; volt itthoni kiállítása 1977-ben, majd 1988-ban. 1989-ben több jársági településen és Szolnokon, a megyeszékhelyen is bemutatkozott. 1988-ban érdekes riporttal jelentkezett a megyei lap Laki Idáról: „*A közelmúltban elkészült tanácsháza ünnepélyes átadásán jelentette be, hogy 50 képét Jászfákóhalmanak ajándékozza. Ebből a gyűjteményből nyílik kiállítás október 29-én*”.⁵ A szándék nemes volt, azonban a megvalósításra még 12 évet kellett várni. A riportban említett kiállítás csak rövid bemutatkozása volt a szülőfalunak ajándékozott képeknek. Az ok egyrészt az volt, hogy a tanácsai rendszer a végét járta, már köztudott volt, hogy hamarosan szabad választások lesznek. Az utolsó tanácselnöknek már a polgármesteri pozíció megszerzése járt a fejében, a tanácsstagok nagy része pedig már nem is nagyon vett részt a munkában.

Két év sem telt el és az első szabadon választott polgármester én lettem honismereti szakkörvezetőként, és bizony számtalan olyan feladat jelentkezett (telefon, vezeték gáz), melyet az első években meg kellett oldani. Mire eljutottunk a galéria megvalósításához; olyan állapotba került a helytörténeti gyűjtemény épülete, mely már 30 éve töltötte be ezt a szerepet a község háza udvarán, hogy az anyag elhelyezését is rendezni kellett. Több évbe telt, mire sikerült ezt megnyugtatóan megoldani, így 1998-ban – éppen a karcagi honismereti akadémia 200 fős látogatóinak jelenlétében – megnyílhatott az új kiállítóterem a Fő úton, abban az épületben, melynek helyén 142 évvel azelőtt még a régi község háza állt.

Ezt követően már könnyebb volt a továbblépés, ha szűkösen is, de ugyanebben az épületben oldottuk meg a képtár elhelyezését a helytörténeti kiállítás mellett. 2000. augusztus 25-én az ünnepélyes megnyitón Aradi Nóra, akivel szintén régi kapcsolata volt a művész nőnek, mutatta be a képeket. A balesete miatt törött karral beszélő művészettörténésznek ez volt az utolsó nyilvános szereplése. 2002-ben a Tájak–Korok–Múzeumok füzet sorozatban általam megírt ismertetőt jelentettem meg az önkormányzat – német nyelvű kiegészítéssel.⁶

A galéria ünnepélyes megnyitójának ötödik és tizedik évfordulóját a művész nő jelenlétében tartottuk meg a jászberényi Jász Múzeum és a Hamza Múzeum⁷ – ez utóbbi a jársági képzőművészek felkarolását tartja alapítványával egyik fontos feladatának – hatékony segítségével. A képtár májustól októberig vásár- és ünnepnapokon du. 3-tól 5-ig látható, de előzetes bejelentésre bármikor megtekinthető.

2010 januárjában a budai Naphegyen élő művésznőt köszöntöttük 90. születésnapján, akinek szülőháza még ma is áll a Kossuth út egyik mellékágában. A művész nő a községi tanácstól annak idején megkapta a Jászfákóhalma Községért kitüntetést, majd ugyanazt az Önkormányzattól is a rendszerváltás után. Később a község díszpolgára lett. 2000-ben, amikor az önkormányzat összehívta a községből elszármazottakat baráti találkozóra; megalakult a JÁKOB (Jászfákóhalmiak Baráti Társasága), melynek alapító tagjaként Laki Idát örökös díszelnökké választották.

Fodor István Ferenc

Önarckép, 1961

⁴ Laki Ida festőművész kiállítása Jákóhalmán. Szolnok megyei Néplap, 1968. jún. 2.

⁵ Adomány a szülőfalunak. Kis galéria Laki Ida képeiből. Igazgatta a művészi pályán. (Lukácsi Pál cikke) Szolnok megyei Néplap, 1988. okt. 1.

⁶ Jászfákóhalma. Laki Ida Képtár. TKM Füzetek 714. Bp. 2002. (Színes képpel a megnyitóról is.)

⁷ Hamza Dezső Ákos festőművész, filmrendező, kinek édesapja a jársági tanyavilágban volt néptanító, halála előtt néhány évvel hazaköltözött Brazíliából. Jászberényi lakóháza ma múzeum.

In memoriam

Bán Péter (1947–2010)

2010. október 22-én ismét nagy veszteség érte a hazai helytörténeti és honismereti mozgalmat. Kovács Béla (1932–2009) után rövid betegségben elhunyt Bán Péter, a Heves Megyei Levéltár nyugalmazott igazgatója, a történelemtudományok kandidátusa. A neves kutató és tanár 1947-ben született Pécsen. Az elemi iskola és a középiskola elvégzése után felvételt nyert a Kossuth Lajos Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol 1972-ben történelem szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett. Az egyetem elvégzése után az egri Dobó István Gimnázium tanára lett, ahol 1977-ig dolgozott nagyon eredményesen. Ő volt a gimnázium egyik, a diákok által legjobban szeretett tanára. Az említett évben a Heves Megyei Levéltár igazgatójának felkérésére levéltári szolgálatába állt. Ezt követően rövid ideig a kalocsai Érseki Levéltárban dolgozott, majd nyolc éven keresztül a Pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem Történelem Intézetének adjunktusa volt. Ebben az időszakban folytatta a már az egyetem évei alatt elkezdett tudományos kutatásait, különös tekintettel az uradalomtörténetre és a dézsmajegyzékek vizsgálatára. Az egyetemen hallgatóit a történeti segédtudományokra, a levéltári forrásismeretekre és a XVI–XVII. század magyar történelmére oktatta.

1993-ban visszatért a levéltárosi pályára és nyugdíjba vonulásáig vezette a Heves Megyei Levéltárat. Folytatta uradalomtörténeti és dézsmakutatásait, szervezte a levéltár és kollégái szakmai és tudományos tevékenységét. 1997-ben dézsmatörténeti kutatásaival elnyerte a történelemtudományok kandidátusa fokozatot. A levéltárvezetés mellett 2002-ig tanított a Miskolci Egyetem Koraiújkor Magyar Történelmi Tanszékén. 1997-től pedig az egri Eszterházy Károly Főiskolán, mint a tanszék vezetője a történelmi segédtudományokat oktatta. Bán Péter azon levéltárosok közé tartozott, akik szinte zökkenőmentesen össze tudták egyeztetni a levéltárosságot a történelmi kutatással és az oktatói tevékenységgel.

Levéltárosként több szakmai szervezetnek volt vezetőségi tagja, például a Magyar Levéltárosok Egyesületének, a Levéltári Szakmai Kollégiumnak. Tudományos pályája során több mint 60 publikációt tett közzé. Oktatói és tudományos tevékenysége eredményességét bizonyítja, hogy egyetemi tanítványai közül nyolcan levéltárosok, ketten megyei levéltári igazgató-helyettesek, öten pedig egyetemi oktatók lettek.

A Heves Megyei Levéltár igazgatójaként tovább folytatta dézsmatörténeti és uradalomtörténeti kutatásait. Ennek eredményeként tette közzé 1981-ben a Heves Megyei Levéltár forráskiadványai című sorozatban *Dézsmajegyzékek Heves és Külső-Szolnok Vármegye 1548.* című könyvét. Ennek folytatása volt az említett megye 1549-ből származó dézsmajegyzékének közzététele 1988-ban az említett sorozatban. Dézsmatörténeti kutatásaira felfigyelt a történész szakma is. Ennek bizonyítéka, hogy az 1980-as évek elején egy francia nyelvű párizsi előadásra kérték fel. Dolgozatát francia nyelven 1982-ben tették közzé.

Bán Péter uradalomtörténeti kutatásait a nyugat-dunántúli Batthyány-uradalmak birtokigazgatási rendszerének XVII. századi vizsgálatával kezdte. Ebből a témakörből szerzett doktori címet is. Egerbe kerülve hozzáfogott a XVIII. században élt Eszterházy Károly püspök uradalmainak történeti vizsgálatához. Ennek eredményeképpen született meg először *Az egri püspöki uradalom igazgatása Eszterházy Károly korában* című alapvető dolgozata, amely az említett püspök tiszteletére kiadott emlékkönyvben látott napvilágot 1999-ben. Az Eszterházy püspöki uradalom kutatásával foglalkozó dolgozatai közül leginkább figyelmet érdemel *Az egri püspökség birtokainak térszerkezete és gazdasági igazgatási rendszere Eszterházy Károly korában* című tanulmánya, amely 2005-ben jelent meg a Limes című szakfolyóiratban.

A tudós levéltárosnak arra is futotta idejéből, hogy Kovács Béla levéltár-igazgató ötlete alapján hozzáfogjon a még addig a hazai könyvpiacra hiányzó *magyar történelmi fogalomtár* összeállításához és szerkesztéséhez. Ez a munka két kiadásban is napvilágot látott. A mű első kiadása Egerben volt 1980-ban, a második kiadást a Gondolat Kiadó tette közzé 1989-ben. Nem volt idegen Bán Pétertől a falutörténet sem. Ennek bizonyítéka, hogy 2000-ben szerkesztette, részben írta is a *Kápolna története* című alapvető, módszertanilag is kimagasló kézikönyvet. Sőt ő szerkesztette a *Száz magyar falu könyvesháza* című kiadványsorozat négy Heves megyei kötetét (Gyöngyöspata, Noszvaj, Parád, Feldebrő). Az említett kötetek 2001-ben és 2002-ben hagyták el a sajtót.

Bán Péter viszonylag rövid életében, hisz csak 63 évet adott neki a sors, időtállót, maradandót alkotott. Emlékét a levéltárosok és a tudományos kutatók társadalma megőrzi.

Szeeskö Károly